

Промисловість, сільське господарство і торгівля Карпатської України наприкінці 30-х років

Вирішення соціально-економічних проблем в 1938-1939 рр., коли Карпатська Україна здобула автономні права, стало вимогою часу. Однак, сам факт надання краю чехословацьким урядом автономії, зовсім не означав, що його господарство розвиватиметься тепер самостійно. За двадцять років входження краю до складу Чехословаччини, його економіка була тісно пов'язана з економікою інших земель федерації. А тому важко погодитися з твердженням урядової газети "Нова свобода", що "розбудова Закарпаття повинна бути розглянена в комплексі економічних питань цілої України".

Чимало проблем виникло перед урядом під час складання бюджету Карпатської України в лютому 1939 р. Голова Українського Національного Об'єднання (далі - УНО. - М.В.) Ф.Ревай змушений був визнати, що у "бюджеті виявляються недобори", які "мають покриватися із спільного бюджету". Уряд у такому стані речей звинувачував Прагу, а закарпатським фінансовим фахівцям було доручено встановити суму грошей, які продовжують надходити до спільної скарбниці в Празі. За підрахунками В.Гренджі-Донського, який мав досвід роботи в Підкарпатському банку, "всі прибутки карпатоукраїнського господарства не виносять ані ста мільйонів, тоді, коли видатки перевищують триста мільйонів корон". Гренджа-Донський вбачав вихід із складного становища у переході на стару систему збирання податків і скорочення персоналу урядників. Його пропозиція "низити самим собі платні на полови-

ну, не тримати жодних високих платень", була прикладом самопожертви, але не могла бути підтримана широкими верствами населення.

Соціально-економічне становище Закарпаття особливо погіршилося після того, як в ході Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. від краю були відібрані і передані Угорщині міста Ужгород, Мукачеве, Берегово з прилеглими до них районами. За підрахунками М.Болдижара "від Підкарпатської Русі... було відібрано територію площею 1528 квадратних кілометри. На цій території знаходилось 97 населених пунктів і 26056 будинків. У них проживало 173233 чоловік, з яких 164370 громадяни Чехословаччини та 9963 чол. інших"

У "Маніфесті", прийнятому відразу після рішень арбітражної комісії 10 листопада 1938 р., говорилося, що для того, щоб "наш народ був всебічно забезпечений", необхідно негайно вирішити такі завдання:

1) перевести земельну та лісову реформу на справедливих основах, приділяючи вільні землі безземельним та малоземельним селянам.

2) побудувати промисел для обробки та переробки сировини, що їх стільки має на землі й під землею наш край.

3) подбати про піднесення й розвиток хліборобства, скотарства й садівництва, щоб одиниця земельної площі та сільські господарства давали більше виробів.

4) створити кооперативну організацію працюючих людей, відкриваючи споживчі й кредитові дружества та дружества для збуту виробів.

5) розбудувати модерне молочарство за взірцем гірських країн, які своїми молочними продуктами постачають цілий світ і живуть багато у своїх горах.

6) побудувати фабрики та пили для спрацювання лісових матеріалів, фабрики для спряцювання овочів та інших харчових рослин. 7) побудувати дороги, залізниці, мости й закріпить береги та зрегулювати ріки, щоб вони не знищили ґрунтів наших господарств.

8) приступити до великого будівництва домів, шкіл, залізничних станцій, лічниць і інших споруджень, щоб забезпечити населення вигідними помешканнями та загалом піднести його життєвий рівень...”

Як бачимо, уряд поставив перед собою непрості завдання, які могли бути успішно вирішені тільки за сприятливих умов.

До Віденського арбітражу найбільш потужним у промислово-му відношенні був Ужгород - столиця краю. За переписом 1930 р. в ньому налічувалось 653 промислових підприємства. Всього у промисловості і ремеслі у 1930 р. в Ужгороді було зайнято 2970 чоловік. З перенесенням столиці до Хуста - звичайного провінційного містечка - розвиток промисловості почав різко занепадати. Основним багатством краю залишався ліс. За статистичними даними на січень 1939 р. на його території нараховувалося 336617 га державних, 185324 га приватномасткових, 64449 га урбаріальних, 2188 га церковних, 17313 га селянських лісів. Промисловий вік лісу на цей час складав 62 роки, а ліси, вік яких перевищував 100 років, складали 29,7%. В лісовому господарстві працювала значна частина населення краю. “Частина неселення працює при вирубуванні дерева, - писала “Нова свобода”, - а другі при маніпуляції на складах, наладжуванні на вагони, плавленні тощо”.

Ліси займали більше половини площі, а точніше "біля 55%" цілого простору в нових кордонах. Щорічний приріст дерева цих лісів оцінюється в 2000000 куб.метрів, але з того лише біля 30% дерева придатного для оброблювання, а 70% на паливо. Ліси забирають лише 8% усієї кількості робочих рук - приблизно 8 робочих днів на 1 га річно, тому їх соціальне значення в порівнянні з їх площею дуже мале".

В листопаді 1938 р. Дирекцію державних лісів і мастків було евакуйовано з Ужгороду до Буштина, а згодом до Перечина. Сюди входили перечинський, великоберезнянський та веречанський округи. Щорічний кошторис перечинської, буштинської та рахівської дирекцій лісів становив близько 80-90 млн.кч. На початку 1939 р. на засіданні уряду стояло питання про створення єдиної державної дирекції лісів в Буштині. Їй мало підлягати 30 лісових управ. Буштино перетворювалось у головний центр лісового господарства. Для своїх потреб його керівництво почало спорудження трьох будинків вартістю 80000 кч.

22 лютого 1939 р. обговорювалось питання нової організації всіх державних лісів у Карпатській Україні, головним пунктом якого постало проведення націоналізації і реорганізації управи лісів. Після проведення реорганізації персонал скорочувався на 20%. Реформи в лісовому господарстві передбачали будівництво нових гартаків, фабрик по виробництву меблів, паперу. Ще одним завданням, яке виникло перед урядом, було врегулювання торговельних питань з частинами федерації, пошук нових ринків збуту. 11 грудня 1938 р. голова Української національної ради у Воловому Й.Дудикевич писав до Президії влади Карпатської України, що "більшу часть лісових маніпуляцій застановлено, а ціла торгівля деревом застановлена. Тим перестали всі зарібки, які були джерелом доходів для ту-

тисьного населення, а кадри безробітних з дня на день зростають". Й. Дудикевич застерігав уряд від вибуху народного невдоволення: "Ми вже пережили кризу 1932/33, зокрема кризу торгівлі деревом і бачили ми на свої очі невдоволення широких мас населення, що стратили були спроможу виживляти себе і свої родини".

Розбудова лісового господарства потребувала інвестицій. Вони мали вкладатись у зміцнення промислових підприємств та на удосконалення комунікацій, необхідних для транспортування деревини. Такі транспортні середники були збудовані на ріках Карпатської України. На будівництві греблі в Богдані-Луки працювало 235 робітників. Ще раніше подібна гребля була споруджена на р.Теребля, що дало змогу сплавити дерево водним шляхом.

Безперечно, сплав лісу водним шляхом був вигіднішим і дешевшим, аніж перевезення його машинами чи кіньми, однак мав і негативну сторону, бо при сплаві сильно руйнувались прибережні ґрунти. Синевирський священник Ф.Горват скаржився в дирекцію лісної управи в Буштині, що під час спорудження греблі на Чорній ріці "заплавили водою більше чем 3 з половиною угров земель власности наших господарей". На думку Й.Дудикевича ріки щороку "спричинюють селянам мільйонові шкоди". У своїй статті "Як забезпечити власників прибережних піль при сплавлюванню дерева", Дудикевич запропонував свій вихід із проблеми: "... лиш той купець має право надати дозволу на сплавлювання, який перед дотичним єдинанням забезпечить береги, і то в такий спосіб, щоб нормально всяке пошкодження берегу було унеможливлене".

У січні 1939 р. почалися великі роботи в державних лісах. Однак, безсніжна зима ускладнювала вивіз дерева. Так, приміром, у районі управи державних лісів Чорна Вища, Чорна Нижча,

Німецька Мокра й Брустури вирубували щороку біля 80-100 тисяч кубічних метрів м'якого дерева і 10-15 тисяч твердого.

Отже, ситуація, що склалася у лісовому господарстві поступово стабілізувалась. Лише мізерна кількість лісів відійшла до Угорщини в результаті Віденського арбітражу. Ужгород постійно відчував нестачу палива.

Прибутковою галуззю промисловості стало добування "білого золота" - солі. Щорічно у солотвинських копальнях видобувалось 174 тис. тон солі вартістю 56 млн. чеських крон. "Кожен знає, - писала "Нова свобода", - що сіль із Солотвинських копалень вистачала для населення цілої Чехословаччини, отже для 15 мільйонів мешканців". У солотвинських копальнях працювало близько 800 робітників і службовців. Але і в цій галузі господарства Карпатської України були свої проблеми, зокрема, "комунікаційні труднощі стяжують експорт нашої солі до других частин федерації".

Значною підмогою у вирішенні проблеми зайнятості трудового населення були, звичайно, підприємства хімічної промисловості. До речі, на території Карпатської України існувало кілька великих фабрик хімічного виробництва - "Бантлін" в Перечині (210 робітників), "Сольва" в Сваляві (700 робітників), "Клотільда" у В.Бичкові (400 робітників), "Вулкан" у Чинадієві по виробництву сірників (100 робітників), у Кобилецькій Полянці по виробництву металу (200 робітників), парові пили в Тячеві "Вігорлаг" (150 робітників), в Богдані "Падрус" (100 робітників), на різних фабриках фірми "Латоринія" у Сваляві, Чинадієві, Серенчівцях, Фрід'єшові працювало біля 2 тисяч чоловік.

Власником фірми "Сольва" "єсть на 90%" Чеська банка Уніон и Прага, а 10% - фірма "Латоринія" в Сваляві. Фірма "Сольва" перенесе свою централю із Праги до Сваляви, але це тільки станеться в

місяці березні по Загальних Зборах Акційної Спілки" - повідомляв уряд М.Різдорфер.

Цікавим у цьому аспекті видається статистичний матеріал про національний склад урядників і робітників фірми "Сольва" станом на 1 грудня 1938 р.: "Стан урядничий: жиди - 42%, німці - 25%, чехи - 21%, мадяри - 10%, українці - 0%; Стан підурядників і майстрів: жиди - 16%, німці - 10%, чехи - 11%, мадяри - 35%, українці - 22%, хорвати - 4%, поляки - 2%; Стан робітників в хімічній фабриці: українці - 65%, чехи - 2%, словаки - 9%, хорвати - 2%, німці - 9%, мадяри - 10%, поляки - 1%, жиди - 4%; Стан робітників у пілі: українці - 67%, чехи - 1%, словаки - 10%, хорвати - 0,5%, німці - 1%, мадяри - 5%, поляки - 0,5%, жиди - 4%; Стан робітників у лісових маніпуляціях і залізниці: українці - 82%, словаки - 2%, німці - 5%, мадяри - 6%, жиди - 5%".

Із вищеведеного цифрового матеріалу видно, що всі керівні посади належали євреям та іноземцям, а серед урядників "Сольви" не було жодного українця. Проте, вони значно переважали у важких і шкідливих для здоров'я галузях.

Уряд Карпатської України вів постійні консультації з представниками іноземних представництв про експорт своїх товарів. Так, зокрема, йшлося про експорт сірників до Великобританії. Однак виявилось, що чинадіївська фабрика "Вулкан" була зв'язана "партельовою умовою до 31/XII.1947 р." і до цього часу не мала права експортувати свою продукцію в будь-яку країну. 19 січня 1939 р. дирекція фірми "Батя" в Зліні "подала міністерству народної оборони в Празі просьбу о дозвіл на вивласнення потрібної земельної площі катастру громад Пасіка та Свалява для вибудовання великого промислового об'єкту". Частина потрібних земель фірмі "Батя" вирішила віддати "Латориця". Окружний начальник повідомляв

міністерство господарських справ Карпатської України 20 січня 1939 р., що "уже днесь 50% власників землі добровільно передають свої землі фірмі "Батя". Однак, запланований промисловий об'єкт, внаслідок політичних баталій, не розпочинали будувати.

Іноземний капітал поступово проникав у Карпатську Україну. Редактор часопису в Севлюші Войтех Грінфельд пропонував: "Рівночасно могли б ми започати розправи відносно заснування фабрик та підприємств при помочи чужеземного капіталу на Карпатській Україні". Ще раніше, 9 листопада 1938 р., директор Підкарпатського банку в Пряшеві Іван Гранчак повідомляв уряд, що "Густав Крно, директор Національного банку чехословацької філії Жіліна, котрий здається що з повірення Пражской влади интересувався, чи було би місце в Хусті для створення філії Національного банку..., всі їхні філії на Підкарпатті ліквідували... Необхідно вступити в переговори з міністром Perutka, Прага".

Серед іноземних фірм виділялася "Адольф Шахтер і син", яка мала "парову пилу в Ставнім, в котрій працювало більше 50 робітників, крім того 30-40 повозників з лутешнього села та околиці. Переводжує в околицях великі підприємства лісових робіт, в котрих працює люд нашої бідної Угорщини, як приклад в Тихім, Волосянці, Жорнаві і т.д. Населення Ужанської Верховини є дуже вдячне фірмі "Шахтер і син", як одинокому роботодавцеві нашої бідної Верховини. Фірма "Шахтер і син" і в найтяжчих часах господарської кризи удержувала 50-60 родин нашого села. Більше 3/4 всього підприємства з'яваної фірми, знаходиться в Ставнім та околиці".

Певні позитивні зрушення відбувалися у харчовій промисловості. В лютому 1939 р. столицю Карпатської України відвідали представники великого промислового концерну "Густав Саш" і

Відня. Вони запропонували побудувати на Закарпатті три свої фабрики. Дві фабрики по переробці овочів планувалось спорудити в околицях Буштина, або Тячева, а фабрику по переробці м'яса - неподалік від Хусту. Акцентувалось на тому, що "передминулого року вивезено з самого Тячева на 5000 вагонів яблук до цілого світу", а з побудовою фабрики "... сотки наших робітників з Тячівщини будуть мати постійну роботу". З огляду на це "Нова свобода" оптимістично писала: "Господарське життя в Карпатській Україні починає рухатись і є надія, що вже цього року буде збудовано кілька нових фабрик".

У Карпатській Україні діяло 20 фабрик по виробництву спирту, однак після Віденського арбітражу і ця галузь харчової промисловості зазнала значних втрат. Якщо виробництво вина (в гектолітрах) в старих межах становило 123473,68, то в нових кордонах воно скоротилось до 27809,74, втрати становили 85663,95. "Із півтреді мільйона двоочесних дерев, - писав В.Гренджа-Донський, - лишилось нам після передачі малярських околиць 2,016,902 дерев, в тому пів мільйона сливок і майже мільйон яблунь. Збір винограду мали ми двісті тисяч квінталів, осталося нещлих п'ятдесят чотири".

В Підгор'янах діяла одна на весь край пивоварня. Тут працювало біля 120 робітників. В пивоварській продукції Карпатська Україна не мала втрат. Згідно з повідомленням "Нової свободи" про розвиток пивоваріння, статистичні дані виглядають таким чином: 5.600 - цілкова спроможність продукції (у квінталах); 4.460 - спожиття ячменю для продукції солоду (у квінталах); 3.224 - продукція солоду (у квінталах); 70.000 - річний виріб продукції пива (в гектолітрах); 3.995 - зужитковання солоду (у квінталах); 75 зужитковання хмелю (у квінталах).

Але у найгіршому стані знаходилися транспорт і зв'язок Карпатської України. Без цих артерій господарське життя країни було неможливе. "Нова свобода" повідомляла, що "в районі державних залізниць в Хусті є 365255 м нормально розходових (ширококоліїних - М.В.) і 101486 узкорозходових колій. Щодня їздить приблизно 60 osobowych і вантажних поїздів" Віденський арбітраж завдав непоправимого удару по закарпатських залізницях. "Країна порвана, пошарпана, перервана і головна залізнична лінія поздовж країни зі заходу на схід. Залишилися тільки лінії поперечні, але вони не були ніяк сполучені. В залізничному транспорті становище катастрофальне. З Перечина до Севлюша залізницею не доберешся, хіба що автомашинною чи возом або пішки. Виглядає так, що це навмисне відірвані найбагатні врожайні райони, великі центри торгівлі і сякого-такого промислу". 9 грудня 1938 р. Гренджа-Донецький записав у своєму щоденнику: "Відчуваємо брак залізниць... Один журналіст спитав, що будемо робити без залізниць? Будемо возити возами, як наші діди: возили, але і тоді нашу державність не пустимо... Альбанія взагалі не має залізниць (здається, тепер щось грохи будують), але за те живе державним життям".

Через втрату залізниць доводилось вирішувати транзитні поставки везовими (грунтовими) дорогами. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що станом на 10 листопада 1938 р. "довжина карпато-українських шляхів є така: 1) державних шляхів - 484 км; 2) краєвих - 518; 3) залізничних сполучень - 6; віціанальних - 840" Висловлювалась надія, що "... цього року (1939 - М.В.) вибудується та добудується багато км шляхів нових", а "за кілька років буде ціла Карпатська Україна перекрещена сіткою добрих бітих доріг". За даними уже згадуваної газети "Нова свобода", довжина автобусних ліній була близько 390 км.

Наприкінці січня 1939 р. в Хусті відбулась нарада, на якій об'єдналися в єдиний уряд комунікацій виконавчі органи залізниць і пошт. Директором новоутвореного міністерства було призначено інженера Бородайкевича, який кілька років до цього працював у дирекції залізниць у Празі.

Вирішення питання транзиту українських поїздів через територію Угорщини було життєво необхідним і його потрібно було вирішити першочергово. В меморандумі Української Національної Ради і Карпатської Січі в Королеві до Президії влади Карпатської України підкреслювалось, що "Королево над Тисою було вузлом залізної дороги і мало великий рух. Тепер внаслідок втрати головної залізнично-дорожньої лінії Прага-Ясіня, стається пустим і без жодного руху". Без залізниць не міг функціонувати й основний промисел краю - деревний. Німецький часопис в Братиславі "Грениботе" надрукував статтю "Карпатська Україна під натиском", в якій описувалась ситуація, яка склалася на залізниці: "Народне господарство Карпатської України є залежним у великій мірі від правильного залізничного переїзду через Мадярщину. Одиначний залізничний шлях, що зв'язує ту країну зі заходом, веде по устійненні нових кордонів через мадярську територію і стоїть під мадярською контролею. Дорога через Польщу є від довшого часу перервана так, що проїзд через Мадярщину став життєвим питанням для Карпатської України".

Уряд А.Волошина неодноразово звертався до угорських властей з проханням налагодити транзит через територію цієї країни. В одному з таких звернень від 5 січня 1939 р. вказувалось: "Ми маємо безпосередній інтерес на правильним комунікаційним отриманні з історичними землями і що це справа є ще все на денному порядку Господарської ради. Як тільки буде здійснена умова о транзиті та

перевіз через відступлену територію Мадяричини, будете могли свою торгівлю вести нормально”.

Угорщина, згідно з рішенням Віденського арбітражу, була зобов'язана надати Карпатській Україні переїзд через її територію до 10 січня 1939 р. Однак, мукачівський угорсько-чеський інцидент на кордоні дав змогу угорському уряду відкласти виконання договору. У лютому 1939 р. в Хусті проходили переговори за участю Угорщини, Словаччини і Карпатської України. В першу чергу мова йшла про залізничні товарні тарифи. Угорці запропонували знижені від 15 до 5% тарифи на товари Карпатської України. В першу чергу мова йшла про дерево, сіль, худобу і вугілля. Одночасно велися переговори з представниками федерації. На переговорах, що проходили 23-25 лютого 1939 р. “були порушені справи персональні, спільний тариф, розділення залізничної каси, постачання рейок порогів і іншого залізничного матеріалу”.

Частина залізниць пролягала через румунську територію. Так, з Хусту до Ясіня можна було поїхати тільки через територію Румунії. Пропонувалось будувати залізницю за межами Карпатської України, бо “без залізничних шляхів, які б вели лиш через нашу територію, ми довго не обійдемося”. Починаючи з 9 лютого 1939 р. почала діяти залізнична комунікація між Ужгородом і Ужком через Кам'яницю. Необхідно зауважити, що ці починання вимагали значних коштів. Проект бюджету залізничного шляху з Великих Лучок до Червеньова мав обійтися в 1.700.000 чеських крон.

В результаті угоди з Угорщиною із Ужанщини через Ужгород-Чоп-Севлюш з початку березня 1939р. мав розпочатися постійний рух прямого поїзда. “Ужанщина буде мати сполучення на скорий поїзд Ясіня-Прага, через Перечин-Кам'яницю-Ужгород-Бановці-Легіня-Міхаломи-Костолани. На скорий потяг Ясіня-Прага пере-

ступлять подорожуючі з Ужанщини в Сланці”, - повідомляла “Нова свобода”. На початку березня 1939 р. з угорським урядом було погоджено про транзитний переїзд другого поїзду по Угорській території - Хуст-Прага. Угорська і українська сторони домовились також про рух пасажирського поїзда Тересва-Костолани і міжнародного рейсу Будапешт-Мукачєво-Лавочне-Львів.

Вирішувались справи і про рух поїздів всередині країни. В лютому 1939 р. почала діяти залізнична комунікація Севлюш-Кушниця, а також сполучення Чинадієва і Севлюша через Батєво. Великі надії покладались на залізну дорогу Пряшів-Малий Березний-Сваляєва-Хуст, будівництво якої мало розпочатися весною 1939 р.

Не менша увага приділялась будівництву автомобільних доріг та налагодження руху по них. Карпатська Україна мала взяти участь у будівництві автостради “Захід-Схід”, початок якої планувалось на весну 1939 р. На цій більш як тисячокілометровій автостradі 175 кілометрів припадало на територію Закарпаття. Початок її був у Берліні, далі Дрезден-Цінвальд-Тепліц-Шенав-Терезин-Прага. Звідти через Ігнаву-Злін-Жіліна-Пряшів-Вранов-Гуменне-Снина до Ублі. Далі по території Карпатської України через Малий Березний-Полян-Сваляєву-Довге-Хуст-Тячево до румунського кордону. Будівництво дороги по території Закарпаття мало обійтися у 3,5 млрд.кч. Підготовчі роботи повинні були розпочатися у листопаді 1939 р.

У січні 1939 р. уряд Карпатської України запланував будівництво комунікації Великі Лучки-Червеньово-Кайданово, а також Червеньово-Зияєво-Нове Давидково-Великі Лучки-Ракошино. Потребувала негайного будівництва дорога Гукливе-Сойми-Келечин. На ній постійно працювали місцеві жителі й члени Карпатської Січі, які щодня заробляли по 20-25 кч. Аналогічні за-

робітки були на будівництві лінії Липча-Свалява та Велика Копаня-Коропець, на яких працювало кілька тисяч робітників.

Найбільш відсталими були гірські райони, зокрема, села Волівського округу. 24 лютого 1939 р. Волівщину відвідав міністр внутрішніх справ і голова Господарської Ради Ю.Ревай. В приміщенні окружного уряду відбулася нарада, на якій "... була обговорена ціла низка найпекучіших питань Верховини". Одним із таких питань була проблема доріг в окрузі. Голова Української Національної Ради Волового Й.Дудикевич та її секретар М.Скира запропонували негайне будівництво "так званої північної магістралі на відтинку Келечин-Пилиць-Границя", а також будівництво поперечної дороги Волове-Лозянське-Кушниця". На думку керівників Волівського округу, ця будова "мала б першорядне значення господарське, туристичне і мілітарне не лиш для волівського округу, але і цілого Підкарпаття".

Ю.Ревай відвідав також гірські села - Лозянське і Прислоп. На той час у Лозянському проживало близько півтори тисячі чоловік. Сільська громада вирішила побудувати власними зусиллями і за власні кошти міст через р. Ріку. Для цього кожний житель села мусив працювати кілька днів на будівництві даремно - "піші робітники - 5 днів, робітники з кіньми - 3-4 дні". Будівництво моста мало обійтися в 40000 кч. Аналогічна ситуація була в Прислопі. Село було розділено на дві частини, а дороги, яка б з'єднувала їх, не було. На будівництво дороги в Прислопі планувалося вкласти 45000 кч.

Уряд Карпатської України розраховував на те, що країна у найближчий час стане притягальною силою для туристів із західних держав. Він наївно вірив, що "Карпатська Україна би могла бути раєм для туристів". З цього приводу "Нова свобода" писала: "Крім того через нашу країну вестиме одна з найгарніших гірських доріг в

справі піднесення туристичного руху, то є бита дорога з Волосянки на Верелькі-Воловець-Лопушанка-Німецька Мокра-Околи-Ясіня". Однак, необхідно констатувати, що багато проєктів залишилися тільки на папері. На їх проведення в життя не вистачало ні коштів, ні часу.

Примітивною була торгівля. Д-р. І.Федів писав, що "торговля Карпатської України була слабо розвинена. Вказує на це низький відсоток населення зайнятого торгівлею, а саме 5,7 в межах до арбітражу, а 4,3 в межах після арбітражу. До цього торгівля була майже повністю у руках чужинців, головню жидів, а саме на 100 осіб займалося торгівлею і транспортом - з українців 0,6, жидів 33,7, чехів 5,3. Торговля має ціли майже виключно дрібних торговельних підприємств, що очевидно не є домашнім явищем. Торговля скупчена головню в приватних руках. Кооперативна торгівля, що змогла як слід розвиватися, властиво шойно від 1926 р. по виданню кооперативного закону - хоч вказує постійний зріст, все ж таки у загальному торговельному життю Карпатської України відіграє покищо незначну роль. Треба надіятися, що теперішні змієні відносини принесуть значну зміну на ліпше".

У віданні дирекції пошти Карпатської України знаходилося 66 поштових урядів із 510 службовцями. Після Віденського арбітражу до Угорщини відійшли 211 поштових службовців, а з втраченої території - 248. В.Гренджа-Донський писав, що "пошта ще все не наша, хоч вона є найважливішою... Поштієтри чехи, люди вороже настроєні, тільки те й роблять, що на кожному кроці саботують. Ви просто не можете заговорити з ким небудь телефонічно, щоб не довідалась Прага". Ці зауваження відомого українського письменника підтверджуються архівними документами. Українська Національна Рада в Рокосові 1 листопада 1938 р. просила

міністерство пошти і телеграфу Карпатської України “замінити нотаря чеської народності (національності - М.В.), який займає 2 функції, нотарську і пошту”, а “на його місце просимо назначити нашу дівчину... Марусю Барзул”. Округна Національна Рада в Хусті вимагала звільнити з роботи чеха Й. Сегмілера, який “ніяк не має охоти у нас урядувати, а до українців теж не з пошаною відноситься”. Усунути небажаних чеських урядовців вимагав поштової радник Е.Швец. І таких прикладів можна навести чимало.

Незважаючи на саботаж чеських чиновників, проводилася певна робота по відкриттю нових поштових урядів і до роботи в них залучалися українці. Найближчим часом намічалось відкрити поштові установи в Невицькім, Кольчині, Кривій та Колочаві. На лютий 1939 р. було налагоджене телефонне сполучення із західними землями республіки. Тут були проведені 3 телефонні і 2 телеграфні лінії. “На лінії ці вжито 784 кілометрів дроту, - відмічала “Нова свобода”, - ці праці коштували біля 1,5 мільйона крон”. Ще в січні 1939 р. між Угорщиною і Карпатською Україною було досягнуто згоди про відновлення телефонного сполучення на лініях Ужгород-Перечин, Ужгород-Хуст, Мукачево-Свалява, Дебрецен-Хуст.

Однією з невідкладних проблем, яку необхідно було вирішити найближчим часом була електрифікація. Територія Карпатської України була електрифікована лише частково. Навіть такі великі села, як Білки, Довге, Поляна, Неліпино, Руське Поле, Ракошино, Давидково, Вишній Коропець, Зняцево та ряд інших не мали електричного світла. Селам, які знаходилися далеко від електричних ліній, розраховувати на швидку електрифікацію не доводилось.

Планувалось використати енергію води не тільки при сплаві лісу, але й для вироблення електроенергії. На річках Терєбля і Ріка намічалось побудувати електростанцію. Використовуючи різницю

висот, впустивши Терєблю через тунель в Ріку, "повстане такий спадистий водопад, якого нема в Європі, цей водопад без вугілля, без дров, може поганяти таку електрарню, яка буде в силі освітлювати крім нашого краю, пів Румунії, всю північну Мадярщину, а навіть Східню Словаччину". За розробку цього проєкту взялися німецькі інженери, однак справа так і не зрушилася з місця.

В Хусті було організовано товариство "Карпатські Електрарні", яке мало дві малі електростанції в Ясіні та Воловому. Завдяки цьому товариству почалася електрифікація сіл Довге, Дубове, Поляна, Неліпино, Голубине, Ракошино, Давидково. В 1939 р. повинна була почати діяти електростанція в Оноківцях.

Велика увага приділялася розробці корисних копалин. Ще влітку 1932 р. спеціалісти з Чехословаччини провели дослідження багатств Волівщини і видали брошуру з цього приводу. В 1938-1939 роках районний нотар з Волового Яромір Томачек запропонував знову повернутися до цієї проблеми. У своїй статті "Використання нарістного багатства Волівщини", автор припускав, що "у волівській окрузі знайдуться дуже корисні джерела". "Для практичного використання зістають до диспозиції: цеглярська глина, вапняк та вапно, дорожний камінь, кремень..., а головню мінеральні джерела". Цегельна глина піддавалася аналізу в Празі і з'ясувалося, що найцінніші її поклади є в Синевирі та Воловому. Я.Томачек вбачав на цій основі відкриття нових промислів, зокрема, по виробництву скла, кераміки, будівельних матеріалів. Поклади вапняку, які знаходяться біля Голятина, могли б забезпечувати цілу округу цим матеріалом. Йшла мова про їх експорт за кордон.

Значна увага приділялася також мінеральним джерелам, які знаходяться у Воловому, Сойми, Вишньому Бистрому і Келечині. Робилися спроби піддати ці джерела хімічному аналізу.

Поклади вапняку в районі Нересниця-Ганичі, як вважали фахівці, "при невідповідній розробці й примітивному способі випалювання, звичайно не можуть дати ані відповідної якості вапна, ані достатньої кількості". Тут же знаходилися і поклади сировини, придатної для виробництва цементу, який ввозився в Карпатську Україну із Словаччини. Економічна розбудова краю вимагала великої кількості вапняку й цементу, а випалювався вапняк дровами. Планувалось, що в майбутньому для виробництва цих необхідних для будівельної промисловості факторів буде використовуватися вугілля. У долині Тересви були виявлені поклади мармуру.

Отже, незважаючи на надання краю автономних прав, його економіка, зокрема промисловість, була тісно зв'язана з економікою інших земель федерації. В першу чергу це стосується промисловості Карпатської України. Відчутного удару по ній наніс Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., коли від краю відійшли до Угорщини найбільш розвинуті у промисловому відношенні райони країни. Найменших втрат зазнали лісове господарство і солеваріння. Значних втрат зазнала харчова промисловість, зокрема виноробство. Після рішень арбітражної комісії у Відні країна втратила майже всі залізничні комунікації, що, фактично, паралізувало й інші галузі промисловості. На території краю діяли великі фабрики хімічної промисловості. Залучався іноземний капітал, зокрема, чеська фірма "Батя" і австрійський концерн "Густав Саш". Значна увага приділялась будівництву нових залізничних і автомобільних комунікацій, робилися кроки у напрямку покращення діяльності пошти, телефонних і телеграфних ліній. Уряд Карпатської України розробив цілу програму електрифікації країни. Однак більшість проєктів не були втілені у життя через брак часу і коштів.

Офіційна статистика Чехословаччини ділила територію Карпатської України на дві продуктивні зони - підір'я і верховину. До орної землі відносилися перечинський, великоберезнянський, свалівський, волівський, хустський, тячівський і рахівський округи, а до збіжжевої - всі решта округів. За підрахунками професора В. Доманицького "сільськогосподарські площі в пашному районі - біля 40%", у збіжжевому - біля 70%". За переписом 1930 р. "на сто осіб усього населення Карпатської України в давніх межах із сільського господарства жило 58... Хоча земля використана в хліборобство (рілля, городи, сіножаті й пасовища), займає у Карпатській Україні (в давніх межах) 49% усієї площі, то живе з неї аж 58% людности, а ліс, який займає 47% усієї площі, дає прожиток ледве 8% людности. Діється це тому, що 1 га землі, використаної в сільському господарстві, вимагає 45 разів більшого вкладу праці від 1 га лісу..."

"Сільськогосподарський промисел, - писав інженер Северин Пастернак, - що займається переробкою різного роду хліборобських продуктів - це по деревному друга важлива галузь промислу Закарпаття. Перше місце займає млилярство. Великих промислових млинів було 4 - в Ужгороді, Мукачеві, Буштині і Тересві. Млин в Тересві належить до наймодерніших автоматичних млинів в цілій чесько-словацько-українській державі. Середніх млинів було 7, а саме в Берегові 3 і по одному в Севлюші, Йоврі, Фридешові до 1931 р. й Іршаві, менших парових млинів моторових і водних було понад 600. В пересічі 1 млин перемелював 400 соткарів пшениці, 130 соткарів жита і 100 соткарів іншого збіжжя... Крім згаданих були в останніх роках чинні на території Закарпаття - фабрика цикорії в Ужгороді, фабрика мила в Берегові, фабрика тютюну в Мукачеві, що була одною з найкращих фабрик в Чехословаччині..."

Після Віденського арбітражу від краю до Угорщини відійшли найбільш родючі землі півдня країни, що різко погіршило продовольчу ситуацію в Карпатській Україні. Необхідно відзначити, що Закарпаття ще до рішень арбітражної комісії відчувало продовольчу кризу. 20 жовтня 1938 р. депутат чехословацького парламенту П.Коссей з його трибуни заявив, що "на Верховині велика нестача кукурудзи і що тільки той має кусень хліба, кому врожай надав на короткий час ...кукурудзи і картоплі". Щось подібне читаємо в листі Ф.Горвата до І.Шмигала в Прагу: "Дуже тяжко люди живуть, а я туй єсьм уже много годов священником, і мені никто нич не платить жадну дань, ани єдну корону..., а я і не прошу, бо вижу, що бідують". В.Гренджа-Донський, описуючи гірське село Майдан (Волівський округ), писав, що Майдан "Богом і людьми забите село, бідне, поневолене, нещасне...Українське населення живе по горбах, не живе, а животіє, бо верховинська земля по беріжках бідна,пісна, зродиться хіба овес і "булі" (картоплі)". Члени окружної ради Нижнього Бистрого писали до Президії влади Карпатської України: "Наше село переживає тяжку господарську кризу... Люди не мають можливості заробити найменшого гроша". Биолетень Пресової служби Карпатської України повідомляв 9 березня 1939 р., що "в окрузі Волове є господарська ситуація населення невідраднa".

Сільське господарство Карпатської України вимагало негайних реформ. 19 листопада 1938 р. Українська Центральна Народна Рада в Хусті видала "Маніфест до українського народу", в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду. На перший план висувались проведення земельної реформи, піднесення і розвиток хліборобства, піднесення тваринництва і молочарства".

З наближенням весни у "Новій свободі" все частіше публікувалися статті, в яких головна увага приділялася посівним

роботам, покращенню врожайності ґрунтів. "Першою нашою турботою є, щоб цієї весни орна земля не залишалася неосіяною, щоб орна й посівна площі не зменшилися, а навпаки - в порівнянні з минулим роком розширилися", - закликала газета. Багато земель, зокрема, пасовища, майже не використовувались у сільськогосподарських цілях, а тому "кожний господар, кожне село, кожний округ має стреміти до того, щоб цього року якнайбільше таких площ було розорано й обернено під культури кукурудзи, бібіджя, соняшника, пашних рослин тощо".

В лютому 1939 р. хліборобський відділ міністерства господарства замовив 10 вагонів конюшини для посівних робіт. Фахівці шукали шляхи покращення врожайності ґрунтів. Інженер Т.Краснокутський виклав свої думки на сторінках "Нової свободи" у статті "Дещо про збільшення врожайності та родючості ґрунтів". Автор вважав, що ґрунти, "на яких родиться кукурудза, ячмінь та фасоль, можна покращити шляхом: 1) меліорації, 2) переведення головної оранки восени, а не навесні, як є до цього часу, 3) щорічно поглиблювання орної верстви на рахунок підґрунтя так довго, щоб оранця мала не менше, як 25 см завглибшки, 4) правильне збереження гною та належного його заорювання, 5) введення в сівозміну метеликових рослин і в пешу чергу люцерни та конюшини, 6) заведення правильного сівозміну".

Ще одним завданням, яке потрібно було вирішити автономному урядові, було проведення земельної реформи. Намічалися чотири пункти для здійснення цієї справи: 1) деполізувати уряд земельної реформи, 2) централізація уряду, 3) вирішити причини місцевого характеру (географічні особливості краю), 4) збільшити кількість українців на відповідальних посадах.

Проведення реформи з нетерпінням чекали селяни краю, особливо бідняки. Вони сподівалися, що "рідна влада допоможе їм в їх тяжкому положенні й проголосить: "Нова земельна реформа для безземельних і малоземельних". Реформа так і не була проведена, хоча робилися спроби її здійснити. Уряд покладав великі надії на великі маєткові господарства, зокрема, маєток графа Шенборна, однак з'ясувалось, що "чехи, ... замість дати маєток під земельну реформу, виорендували його чужим підприємцям аж на... 99 років".

В лютому 1939 р. уряд Карпатської України "призначив пів мільйона корон на харчову акцію бідним дітям". Однак, ця поміч не могла суттєво поліпшити становище.

Неспроможність вирішити продовольчу проблему власними силами змусила уряд А.Волошина шукати допомоги за кордоном. Вивчалися можливості обміну лісу і солі на зерно з Німеччиною і Угорщиною. Почалися поставки кукурудзи з Румунії. Закарпатська делегація, яка побувала в Румунії, звітувалася 28 грудня 1938 р. перед карпатським урядом: "Ми згодили з одною умовою, що кукурудза не сміє бути за жадну ціну дорожча, ніж дотепер, т.е. 1 кг за 1 кч., щоби населення немало жодних скарг і нарікань у цьому напрямкові... щоби кукурудзи було достатком для населення". Протягом жовтня Румунія зобов'язувалася поставити на Закарпаття 220 вагонів кукурудзи, а в листопаді 1938 р. - 250. Тоді ж було досягнуто домовленості з румунським урядом, що закарпатські селяни "можуть з Румунії купувати й без шла (мита) та заборон переносити кукурудзу й інші харчові продукти до інших сіл краю".

Важливе значення у господарському житті Карпатської України відігравали тваринництво і птахівництво. Тваринництво було найголовнішою ринковою галуззю сільського господарства країни, а жителів Верховини майже єдиним джерелом прибутків.

Продукти тваринництва в 1930 р. оцінювалися в сумі близько 500 млн.кч. щороку, а в нових кордонах вони б коштували біля 400 млн.кч. За даними тогочасної статистики кількісць худоби в Карпатській Україні до і після Віденського арбітражу складала: "Перед відступленням частини території був стан такий: рогатої худоби 216.928, коней 39.600, свиней 81.740, овець 105.100, кіз 25.739. По відступленні нашої території Мадярщині виглядає стан худоби так: рогатої худоби 172.261, коней 28.365, свиней 52.171, овець 93.591, кіз 11.509". Велика рогата худоба експортувалася до Чехії та Моравії.

Отже, ця галузь народного господарства краю зазнала втрат. Особлива увага в Карпатській Україні приділялась вирощуванню коней. В Тур'я Реметах діяв державний жеребчинець (конеферма), де вирощували породистих коней (гуцульські, англійські повнокровні і півкровні, арабські півкровні). Тур'я Реметський жеребчинець постійно постачав гуцульських коней для потреб чехословацької армії.

Пасічництвом у Карпатській Україні займалась невелика частина громадян. Однак після Віденського арбітражу їх стало ще менше. Про це свідчать статистичні дані:

	в старих кордонах	в нових	втрата
Кількість бджолярів	3.954	2.538	1.116
Кількість вуликів	28.958	20.848	8.112
Річний прибуток меду в кг	182.707	135.051	47.656
Річний прибуток воску в кг	9.774	6.919	2.858

Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв іншу цифру бджолярів - 2624.

Риболовство ніколи не відігравало у Карпатській Україні торгово-господарської ролі. Рибу ловили тільки для власного споживання. У газеті "Нова свобода" було поміщено замітку "Про наше риболовство", в якій констатувалося: "Ми маємо тепер 27 гектарів рибників, в яких плескається риба. Пред відступленням території Мадярщині, мали ми 40 гектарів рибників. Отже, тут являється втрата досить значна".

Важливою галуззю сільського господарства було садівництво. Воно щорічно давало від 2.600 до 6.135 вагонів садовини. Найбільшу питому вагу в цій галузі становили яблука, щорічний урожай яких становив 95-854 тис. метричних соткарів, а вартість їх оцінювалась в межах від 6 до 20 млн.кч. Вагоме місце в агропромисловому і торговому комплексі займало вирощування слив, волоських горіхів, груш, черешень, морелі, вишень. Значних втрат після Віденського арбітражу зазнало виноградарство. Фаховий референт міністерства господарства Г.Цebro-Дубровський відмічав, що площа виноградників зменшилася на 50%, а вина високої якості залишилися в Середнянському, Виноградівському, більшій частині Ужгородського і Мукачівського округів. Виноградарство в нових кордонах давало продукцію на суму 42 млн.кч. У цій галузі пропонувалось провести деякі реформи:

1. Засадити південну частину Закарпаття виноградною лозою.
2. Побудувати винні сховища у Виноградіві замість тих, що відійшли до Угорщини в Берегові.
3. Проводити реалізацію продуктів виноградарства шляхом кооперативної торгівлі.
4. Забезпечити виноградарів посівним матеріалом з державних розсадників в Буштині та Ужгороді, а в разі необхідності побудувати новий розсадник в околиці Середнього. Г.Цebro-Дубровський

підготував новий проект виноградарського закону, який збирався запропонувати для розгляду Сеймом Карпатської України.

Слабше було розвинуте городництво, хоча й воно займало в сільському господарстві не останнє місце. Професор В.Доманицький відзначав, що "городництво р.1932 охоплювало 1834 гектари землі, дві третини площі городів під капустою, одна шоста під цибулею, а решту культур (огірки, часник, морква) припадала також одна шоста площі городів". В.Доманицький був переконаний, що "є блискуча можливість для продукції теплолюбивих городніх культур, солодкої паприки, синіх баклажан, помідорів, то-що та для створення на цьому овоче-консервної промисловості". Особливу увагу пропонувалось звернути на культуру сої. У Великій Бакті на дослідній станції було встановлено, що тут можуть дозрівати навіть пізні сорти сої.

Таким чином, Віденський арбітраж завдав відчутного удару по сільському господарстві Карпатської України. Після втрати ро-ловніше завдання полягало в тому, щоб харчувати місцеве населення. У цьому відношенні робились певні спроби: проводились акції допомоги, закуповувалась кукурудза з Румунії, розглядалося питання про обмін лісу і солі на зерно з урядами Німеччини і Угорщини. Однак, необхідно відзначити, що активна політична діяльність і бар'єр цілої низки зовнішніх факторів, про що мова буде йти вище, не дали можливості уряду серйозно зайнятися проблемами народно-го господарства.